

Впровадження досягнень емпіричних досліджень процесу письмового перекладу в методику формування у студентів відповідної компетентності

Л. О. Максименко

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: l.o.maksymenko@gmail.com

Paper received 01.05.2016; Accepted for publication 12.05.2016.

Анотація. Розвиток методики викладання перекладу вимагає залучення результатів досліджень багатьох наук і, насамперед, перекладознавства. В цьому аспекті досягнення емпіричних розвідок відіграють важливу роль у підвищенні ефективності методики формування компетентності у письмовому перекладі. В статті проаналізовано етапи розвитку сучасних методів емпіричних досліджень процесу перекладу й узагальнено досягнення, здобуті у цій царині, зазначено можливості їх застосування у навчанні студентів письмового перекладу.

Ключові слова: методи емпіричних досліджень процесу перекладу, одиниці перекладу, автоматизація обробки інформації, афективні фактори.

Вступ. В останні десятиріччя істотно зросла зацікавленість науковців емпіричними дослідженнями процесу перекладу. Вочевидь причиною цьому є вирішальне значення знань про те, що насправді відбувається у голові перекладача під час його діяльності для розуміння перекладу як процесу, що не можливо зрозуміти, аналізуючи виключно кінцевий продукт – перекладений текст. Останній надає неповне розуміння самого процесу, приховуючи як успішні стратегії, так і проблеми, з якими стикаються фахівці. Діяльнісні аспекти перекладача почали привертати увагу вчених наприкінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття, що поступово занурило перекладознавчі студії в емпіричний формат психолінгвістики.

Не зважаючи на те, що вивчення розумових операцій перекладача залишається одним із найменш розроблених розділів сучасної теорії перекладу, організація таких експериментів, у яких інформанти діють у чітко завданих умовах, а їх результати піддаються об'єктивній інтерпретації, істотно підвищують об'єктивність отримуваних даних.

Погляд на переклад як на процес вирішення проблем і прийняття рішень, який уможлиблює його експериментальне дослідження, є, на нашу думку, дуже перспективним і для методики викладання перекладу. Адже одне з головних її завдань полягає в організації навчання, спроможного надати студентам професійні знання. Це питання передбачає, що методика для формування компетентності у ПДП має враховувати ті сучасні досягнення перекладознавчої науки, які безперечно відіграють значущу роль у вивченні самого процесу перекладу. Існування великої кількості різноманітних підходів до проведення експериментальних досліджень, спричинених різними цілями науковців, неоднаковим рівнем підготовки досліджуваних і неоднорідними умовами, вимагає здійснення певного узагальнення методів і результатів емпіричних розвідок.

Огляд публікацій за темою. Вагомими дослідженнями, спрямованими на вивчення загальних та часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, можна вважати праці Г. Крінгса, В. Льоршера, які запропонували ґрунтовні емпіричні дослідження перекладу на основі процедури «міркуй уголос» і аналізу протоколів, маючи на меті встановити перекладацькі стратегії. Німецький вчений

Г. Геніг, за результатами психолінгвістичних тестів, намагався визначити роль когніції й інтуїції під час пошуку варіантів мовою перекладу. У своїх роботах П. Герлофф та К. Сегвіно описують «одиниці аналізу», ідентифікуючи їх рівні, а також досліджують одиниці уваги у процесі виконання перекладу. Р. Яаскеляйнен, С. Тіркконен-Кондит, В. Вілз, А. Іванова визначають вагу автоматичних дій у процесі перекладу. Впливом афективних факторів на переклад займалися П. Куссмауль, Й. Лаукканен. Про хід та результати проведення емпіричних досліджень звітують у наукових працях фінські, данські, ізраїльські й українські вчені, зокрема С. Тіркконен-Кондит, П. Куйамекі, А. Мауранен, Г. Турі, О. В. Ребрій, С. В. Засекін та ін. Ш. О'Брайен, І. Міс, Ф. Алвес, А. Л. Якобсен, Л. Шу, Г. Хансена використовують новітні технології для зібрання даних і проводять науково-дослідні проекти з вивчення різних аспектів процесу перекладу за їх допомогою.

Мета статті полягає в аналізі сучасних методів емпіричних досліджень процесу перекладу і узагальненні результатів з перспективою їх використання у формуванні компетентності у письмовому двосторонньому перекладі (ПДП).

Результати дослідження і їх обговорення. Емпіричні дослідження письмового перекладу почалися на початку 1980-х рр. з результатів, отриманих внаслідок використання методу «міркуй уголос». Дослідження Г. Крінгса вважаються основоположними в цій новій парадигмі письмового перекладу. За цим у середині 1990-х рр. слідувала серія робіт В. Льоршера, Г. Геніг, П. Герлофф, К. Сегвіно, Р. Яаскеляйнен, С. Тіркконен-Кондит, П. Куссмауль, Й. Лаукканен та ін.

«Протокол міркуй уголос» (think-aloud protocol) – це спосіб виявлення даних, коли суб'єктів просять перекладати і проговорювати усе, що вони обмірковують під час виконання завдання. Письмові стенограми записів їхнього усного мовлення називаються «протокол міркуй уголос» (ПМУ). Цей метод був запозичений з когнітивної психології. На підставі проведених експериментів і отриманих наукових даних, психологи стверджують, що, якщо збирати інформацію з відповідними інструкціями, ПМУ не змінює напрям або структуру розумових процесів, за винятком невеликого уповільнення, але дає доступ лише до операцій, які активно обробляються в

оперативній пам'яті і можуть бути озвучені [2, с. 407].

Хоча ПМУ не забезпечує прямий доступ до несвідомого або до автоматичних когнітивних процесів, однак, його результати були особливо цінні і він залишався основним джерелом отримання інформації про переклад як процес до кінця 1990-х рр. Дослідження в цій новій парадигмі мали свої недоліки. Експериментальним проектам не вистачало систематизації та чітких цілей, використовувались невеликі зразки (кейси) і вони значно розрізнялися як концептуально, так і методологічно [1, с. 251].

У середині 1990-х рр. емпірично-експериментальне вивчення когнітивних аспектів перекладу переходить на інших етап, прагнучі систематичності у дослідженні процесів перекладу та перекладацьких компетентностей. Грунтуючись на даних, отриманих в галузях соціальних та інших наук, вчені А. Уртадо Альбір і Ф. Алвес використовують різні методи збору інформації, щоб визначити процес перекладу з декількох, але взаємодоповнюючих точок зору [3]. ПМУ перестав бути основним інструментом для збору відомостей. До нього додалися інтерв'ю, опитувальники і психофізіологічні вимірювання. Тепер коло суб'єктів експериментів розширюється від студентів-перекладачів до досвідчених перекладачів у різних галузях, фахівців з іноземних мов та білінгвів.

Той факт, що робота перекладачів майже виключно стала виконуватись на комп'ютерах, не міг залишитись поза увагою вчених. І наприкінці 1990-х рр. дослідження отримали новий стимул завдяки широкому використанню комп'ютерних обчислювальних засобів і розвитку програмного забезпечення. Серед яких, можливо, найбільш важливим є кейлоггер Транслог – програмне забезпечення, розроблене А. Л. Якобсен і Л. Шу в Копенгагенській школі бізнесу.

Транслог дозволив реєструвати такі дії перекладача, як натискання клавіш на клавіатурі комп'ютера, рухи і натискання клавіш миші тощо і, відповідно, спостерігати онлайн за створенням тексту мовою перекладу. З Транслогом стало можливим відслідковувати зусилля перекладачів на опрацювання тексту в режимі реального часу і вимірювати їх з точки зору тривалості процесу, необхідного для обробки текстових сегментів у різних експериментальних умовах.

Іспанські вчені, які входять до дослідницької групи під назвою РАСТЕ (Process of Acquisition of Translation Competence and Evaluation) і займаються емпіричними дослідженнями компетентності у письмовому перекладі, використовують Проксі. Це частина програмного забезпечення віддаленої підтримки комп'ютерів і серверів, що надає науковцям додаткові можливості для перегляду екранів інших комп'ютерів, підключених до тієї ж мережі, і створення записів, які можна проаналізувати на більш пізньому етапі. На відміну від Транслога, дані, отримані з Проксі, охоплюють не тільки дії перекладача на клавіатурі, але також інше програмне забезпечення та пошукові системи, якими він користується.

Комбіноване використання такого програмного забезпечення для запису екрану, як Samtasia (має можливість записувати зображення з екрана у відеофайли різних форматів і редагувати відео) або BB FlashBack (записує дії з екрану і дозволяє

створювати демо-ролики та навчальне відео з додаванням тексту і звуку), в поєднанні з Проксі, Транслогом або іншим програмним забезпеченням, що реєструє натискання клавіатури, таких, як WriteLog або Inputlog, було наступним кроком у дослідженні процесу перекладу. З програмними пакетами, які працюють одночасно, вдалося записувати дії, що відбуваються поза діапазоном кейлоггера та додати моніторинг екрана для дослідницьких цілей.

Поява айттрекінгу (окулографії) – новітньої технології, що дозволяє відслідковувати рух очей перекладача у процесі читання [11], дала поштовх до розвитку ще одного етапу когнітивних досліджень у перекладі. Відстеження погляду може надати інформацію про траєкторію руху ока, відображення саккадичних рухів і регресії онлайн, а також зупинку на гарячих точках, ділянках у текстах оригіналу і мовою перекладу, де фіксація вище [10] Це відкрило унікальні можливості пролити світло на когнітивні процеси, пов'язані з розумінням вхідної інформації, які досі не піддавалися науковому дослідженню.

Використання новітніх комп'ютерних технологій дозволяє зробити отримані експериментальні дані доступними для подальшого статистичного аналізу і розширити наше розуміння про процес перекладу людиною.

Одними з перших досліджуваних аспектів були проблеми, з якими стикаються суб'єкти в процесі перекладу і стратегії, за допомогою яких вони їх вирішують. Важливим відкриттям було те, що у поведінці виконавців перекладу відбувається чергування автоматичного виконання операцій із застосуванням стратегій, скерованих на вирішення проблем у разі їх виникнення. Грунтуючись на цих даних, Г. Крінгс і В. Льоршер [9] запропонували модель процесу перекладу як діяльності, спрямованої на прийняття рішень і вирішення проблем. Ці перші дослідження були розкритиковані за те, що ґрунтувалися на даних від студентів мовних факультетів без перекладацького досвіду або освіти і, отже, не давали можливості зрозуміти, якою мірою пропонувані моделі також відповідають процесам, пов'язаним з професійним перекладом [2, с. 409]. Не зважаючи на це, їх праці доводять існування закономірностей, які вказують на можливість створення таксономії стратегій перекладу. Пізніше роботу було зосереджено на конкретних темах і різних змінних.

У колі досліджень опинилися такі явища, як одиниці уваги, автоматизація обробки інформації і афективні фактори. На думку більшості дослідників, довжина одиниці перекладу є показником майстерності. Професійні перекладачі обробляють великі одиниці (речення або групу речень) і вільно рухаються між різними рівнями одиниць, а локальні проблеми вирішують у процесі [6; 12]. Вони також використовують ширшу базу знань, ніж студенти, які схильні розглядати переклад як чисто лінгвістичну операцію перемикування кодів [5; 9]. Отже, можна припустити, що блоки уваги розподіляються скоріше ієрархічно, ніж послідовно – менші одиниці обробляються в межах більших одиниць. Тоді цілком вірогідно, що пошук терміну або словосполучення може бути включений до обробки цілого речення, а не аналізу «слова» або «фрази». З врахуванням трудно-

ців виконання перекладачами цілої низки взаємопов'язаних дій доцільно цілеспрямовано підтримувати студентів (наприклад, за рахунок підказки послідовності дій, навідних запитань), формувати вміння усвідомлено виконувати розумові операції.

Оскільки рівень автоматизації виконання дій вважають залежним від досвіду і майстерності у виконанні завдання [14], то цілком очевидно, що дослідники висунули гіпотезу, що процес перекладу досвідченим перекладачем є більш автоматичним, ніж людиною з меншим досвідом. Однак дослідження не підтвердили висунутої гіпотези, а показали, що професійні перекладачі у стандартних ситуаціях виявляють вищий рівень автоматизацій дій, тоді як у нестандартних ситуаціях вони знаходять більше й інші види проблем, ніж студенти мовних факультетів. Вчені дійшли висновку, що «у той час, коли деякі процеси стають автоматичними, інші процеси усвідомлюються, тобто перекладач стає чутливим до нових видів проблем» [4, с. 105]. Цей висновок підтверджується і тим фактом, що студенти, майбутні перекладачі, обробляли більшу кількість операцій, ніж професіонали і студенти мовних факультетів. Причина може бути в тому, що вони обізнані з проблемами, які можуть виникнути, але ще не вміють використовувати стратегії, спрямовані на їх вирішення. Так само вважається, що фахівці краще визначають необхідність вдаватися до керованих дій, ніж непрофесіонали. Автоматичне виконання дій є, як правило, ефективним, але не дуже гнучким. На думку В. Вілса, існує небезпека [15, с. 144] автоматично перекладати структури, які здаються безпроблемними, але не є такими. Таким чином, необхідно враховувати це, навчаючи перекладу лексичних кліше, або «хибних-друзів», адже це випадки, які вимагають високого контролю.

Слід зазначити, що розподіл видів пізнавальних процесів на автоматичні і такі, які вимагають свідомих зусиль, є лише одним з питань, які чекають відповідей від емпіричних досліджень процесу перекладу. Характер становлення студентів перекладачами-експертами також у сфері актуального дослідницького інтересу. Те, яким чином перекладацька компетентність розвивається з плином часу, вивчається у довготривалих проектах.

Окрім когнітивних проблем вчені досліджували вплив афективних факторів на процес перекладу. Цим займалися, зокрема, П. Куссмауль, С. Тіркконен-Кондит, Й. Лаукканен і Р. Яаскелайнен. Вони погоджуються, що такі афективні фактори, як зацікавленість перекладом, спокійна атмосфера і впевненість у собі позитивно корелюють з тим, що дослідники розцінюють як «успішний результат». В стандартних завданнях, де можлива присутність цих трьох елементів, суб'єкти виконують більш вдалі переклади, ніж у нестандартних ситуаціях, де вони, як правило, дотримуються тексту-оригіналу й уникають стратегій скорочення настільки, наскільки можливо [8, с. 266]. Цей висновок має не аби яке значення для розробки методики навчання, де афективні фактори можуть вплинути на результативність навчання. З урахуванням труднощів виконання перекладачами цілої низки взаємопов'язаних дій доцільно цілеспрямовано підтримувати студентів. Процес навчання ПДП

має будуватися в опорі на особистість викладача і студента, а організація можливості виконання самостійної роботи, використання нових освітніх технологій стимулюватиме мотивацію майбутніх фахівців. Заохочення успіху та створення дружньої робочої атмосфери на заняттях знизить рівень їх тривожності.

Подальшим кроком у дослідженні процесу перекладу є оцінювання себе, завдання, тексту-оригіналу та тексту-перекладу, озвучене учасниками експерименту. На думку С. Тіркконен-Кондит, існують кількісні, а також якісні відмінності між професіоналами і непрофесіоналами в цьому аспекті. Це пов'язано з тим, що «усвідомлення мотивації й обґрунтування власної продуктивності, здається, зростає з перекладацьким досвідом» [13, с. 83]. З іншого боку, Е. Дмитрова вказує на те, що не знайшла тісного зв'язку між перекладацьким досвідом і якимось конкретним способом виконання перекладу. Вона приходить до висновку, що, можливо, навчаючи майбутніх перекладачів, слід розвивати у них прагнення випробувувати застосування декількох підходів, серед яких і свої індивідуальні. Дослідниця робить висновок, що студентів необхідно заохочувати до практики створення кількох перекладів одного і того ж уривка і практикувати не тільки з цілими текстами, але й з короткими уривками.

Отримані дані істотно розширили уявлення перекладознавців про психолінгвістичні особливості процесу перекладу. Так, вчені дійшли висновку, що діалог під час розмірковування вголос – найуспішніший вид роботи [7, с. 180]. Коли учасники експерименту працюють парами, це стимулює основні процеси мислення: досліджуваним під час перекладу доводиться висувати, пояснювати й обґрунтовувати свої гіпотези. Лексичний пошук упродовж діалогу при перекладі, як підкреслюють Р. Циммерман та Л. Шнейдер, – природніша ситуація, ніж роздуми вголос під час індивідуального перекладу [16]. Отже, існує можливість залучення таких прийомів під час занять з навчання перекладу. По-перше, індивідуальні роздуми вголос, діалог та інтерв'ювання виявляють загальні стратегії, які використовуватимуть студенти, виконуючи завдання. По-друге, коментування після перекладу дає змогу виявити пріоритетні стратегії та знання декларативного типу.

Важливі дані, отримані в результаті емпіричних досліджень перекладу, надали гарні знання про основні риси когнітивних операцій, що дозволяє успішно використовувати їх для створення методики навчання перекладу, а саме для формування письмової перекладацької компетентності.

Висновки. Методична інтерпретація отриманих результатів дозволить визначити специфіку, адекватні способи і схеми оволодіння перекладацькою діяльністю, її послідовність і особливості на різних етапах виконання. Це дасть змогу скласти основу для моделювання у навчанні ПДП умов і процесів майбутньої професійної діяльності, що дозволить студентам формувати відповідну компетентність узгоджено з реальними мисленнєво-мовленнєвими операціями, тобто ефективно. Все це уможливить реалізацію результативного навчання студентів бакалаврату письмового перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

- Bernardini S. Think-aloud protocols in translation research. Achievements, limits, future prospects / S. Bernardini // Target : International Journal of Translation Studies / [Electronic edition]. – John Benjamins Publishing Company. – 2001. – Vol. 13:2. – P. 241–263. – Access mode to the journal : <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/target.13.2.03ber>
- Englund Dimitrova B. Translation process / B. Englund Dimitrova // Handbook of translation studies / [edited by Yves Gambier, Luc van Doorslaer]. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2010. – Volume 1. – P. 406–411.
- Hurtado Albir A. Cognitive approaches / A. Hurtado Albir, F. Alves // Handbook of translation studies / [edited by Yves Gambier, Luc van Doorslaer]. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2010. – Volume 1. – P. 28–36.
- Jääskeläinen R. Automatised processes in professional vs. non-professional translation : A think-aloud protocol study / R. Jääskeläinen, S. Tirkkonen-Condit // Empirical Research in Translation and Intercultural Studies / [edited by S. Tirkkonen-Condit]. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1991. – P. 89–109.
- Jääskeläinen R. Tapping the process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating / Riitta Jääskeläinen. – Joensuu: Joensuun Yliopisto, 1999. – 268 p.
- Jakobsen A. L. Effects of Think Aloud on Translation Speed, Revision and Segmentation / Arnt Lykke Jakobsen // Triangulating Translation. Perspectives in process oriented research / [edited by F. Alves]. – Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2003. – P. 69–95.
- Kussmaul P. Training the translator / Paul Kussmaul. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 1995. – 178 p.
- Laukkanen J. Affective and attitudinal factors in translation processes / Johanna Laukkanen // Target : International Journal of Translation Studies / [Electronic edition]. – John Benjamins Publishing Company. – 1996. – Vol. 8:2. – P. 257–274. – Access mode to the journal : <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/target.8.2.04lau>
- Lörscher W. Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies: a Psycholinguistic Investigation / W. Lörscher. – Tübingen : Narr., 1991. – 307 p.
- Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen : [Copenhagen Studies in Language Series 38] / Editors: I. Mees, F. Alves & S. Göpferich. – Copenhagen : Samfundslitteratur, 2009. – 416 p.
- O'Brien S. Eye-tracking and translation memory matches / Sharon O'Brien // Perspectives: Studies in Translatology. – 2007. – Vol. 14 (3). – P. 185–205. – The online platform for Taylor & Francis Group content : <http://www.tandfonline.com/loi/rmps20>
- Séguinot C. Some thoughts about think-aloud protocols / Candace Séguinot // Target : International Journal of Translation Studies / [Electronic edition]. – John Benjamins Publishing Company. – 1996. – Vol. 8:1. – P. 75–95. – Access mode to the journal : <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/target.8.1.05seg>
- Tirkkonen-Condit S. Who verbalises what : A linguistic analysis of TAP texts / Sonja Tirkkonen-Condit // Target : International Journal of Translation Studies / [Electronic edition]. – John Benjamins Publishing Company. – 1997. – Vol. 9:1. – P. 69–84. – Access mode to the journal : <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/target.9.1.05tir>
- Toury G. The Coupled Pair of “Solution + Problem” / Gideon Toury // Translation Studies / [edited by P. N. Chaffey, A. F. Rydning, S. S. Ulriksen] // Translation theory in Scandinavia: Proceedings from the Scandinavian symposium on translation theory (SSOTT) III (11–13 August 1988). – Oslo : University of Oslo, 1988. – P. 1–23.
- Wilss W. A framework for decision-making in translation / Wolfram Wilss // Target : International Journal of Translation Studies / [Electronic edition]. – John Benjamins Publishing Company. – 1994. – Vol. 6:2. – P. 131–150. – Access mode to the journal : <http://www.jbe-platform.com/content/journals/10.1075/target.6.2.02wil>
- Zimmerman R. The collective learner tested: Retrospective evidence for a model of lexical search / R. Zimmerman, K. Schneider // Introspection in Second Language Research. – Clevedon : Multilingual Matters, 1987. – P. 177–196.

The Implementation of Empirical Research Achievements in the Process-oriented Translation Studies in the Teaching Method of Students' Translation Competence Formation

Maksymenko L.

Abstract. The translation methodology development requires the involvement of many sciences research results and especially of Translation Studies. In this respect the achievements of empirical studies play an important role in the improving of teaching methods in written translation competence formation. In this article the author analyses the stages of modern empirical research methods development in translation process and summarizes the achievements obtained in this field; indicates the possibility of their implementation in students' translation training.

Keywords: *empirical research methods in translation process, translation units, automaticity of processing, affective factors.*

Внедрение достижений эмпирических исследований процесса письменного перевода в методику формирования у студентов соответствующей компетентности

Л. А. Максименко

Аннотация. Развитие методики преподавания перевода требует привлечения результатов исследований многих наук и в первую очередь переводоведения. В этом аспекте достижения эмпирических исследований играют важную роль для повышения эффективности методики формирования компетентности в письменном переводе. В статье проанализированы этапы развития современных методов эмпирических исследований процесса перевода и обобщены достижения, полученные в этой области; указаны возможности их применения в обучении студентов письменному переводу.

Ключевые слова: *методы эмпирических исследований процесса перевода, единицы перевода, автоматизация обработки информации, аффективные факторы.*